

TEMPUS I TREKKTIVANG. OM EN KONTRAFAKTISK PRESENS I NORSKE SJAKKSPALTER

ATLE GRØNN

Universitetet i Oslo

SAMMENDRAG

Sjakkspalten er en egen sjanger som omhandler enten faktiske hendelser og trekk (trekk spilt i det aktuelle partiet) eller kontrafaktiske trekk (alternative trekk diskutert av sjakkspaltisten). Den typiske tempusmorfologien i setninger som omhandler kontrafaktiske trekk, viser seg å være presens. Denne presensbruken («hvit vinner etter ...») er ikke kjent fra andre sjangre, og kan best forstås fra et pragmatisk perspektiv som en umarkert form. Formen møter konkurranse fra to hold.

Fortidsformen («hvit vant etter ...») overlever i systemet med «motsatt betydning» og brukes ved nye faktiske trekk og hendelser, samt anaforisk ved referanse til foregående stilling. På uttrykkssiden vinner den enkle presensformen konkurransen mot de tunge kontrafaktiske standardkonstruksjonene med to lags fortidsmorfologi og modale hjelpeverb («hadde vunnet etter ...; ville ha vunnet etter ...»).

[1] EN OVERRASKENDE PRESENS

Sjakk-kommentering i avisspalter og spesialtidsskrifter er understudert fra et lingvistisk perspektiv. Det finnes imidlertid gode grunner til å se nærmere på tempus og modus i denne sjangeren. Det viser seg ved en systematisk finlesning av norske sjakkspalter at en enkel presensform av typen «hvit vinner etter rokade» har en *kontrafaktisk* betydning og erstatter forventede former som «hvit ville ha vunnet etter rokade». Jeg vil argumentere for at konstruksjonen «hvit vinner etter rokade», slik vi vil se i autentiske eksempler nedenfor, verken kan reduseres til en variant av «historisk presens» eller «sportskommentatorpresens», da presensformen i de to sistnevnte registrene brukes for referanse til

faktiske hendelser¹, ikke kontrafaktiske trekk/hendelser.

Tolkningene av innsamlet data bygger på artikkelforfatterens egne intuisjoner. Datagrunnlaget som presenteres i seksjon 4, indikerer at toneangivende norske sjakkspaltister (og formodentlig leserne av spaltene) har tilegnet seg det samme tempussystemet som meg. Før jeg gikk i gang med denne studien, hadde jeg ingen spesielle tanker om bruken av presensmorfologi i denne sjangeren – til tross for 40 års erfaring på mottakersiden som leser og lang erfaring på produksjonssiden som skribent.

Som et innledende eksempel, ta følgende utdrag fra et parti mellom Magnus Carlsen (hvit) og Ding Liren (svart), kommentert på karakteristisk vis i Dagbladets sjakkspalte noen dager etter at partiet ble spilt. Sjakknotasjonen i dette og senere eksempler benytter koordinatsystemet med linjer a–h og rader 1–8.²

- (1) **33.Dxa6** Korrekt var 33.gxf6 Db7 34.Kf1 Dg2† 35.Ke2 Df3† og remis ved evigsjakk. For Carlsen var dette uaktuelt da han var pent nødt til å vinne partiet. Merk deg at 36.Kd2? ikke går på grunn av 36...Ld8 37.Dxa6 Dd5† 38.Ke2 Tc2† 39.Kf1 Dg2 matt. **33...Sd5 34.La7** (Gausel, Dagbladet, 3. september 2019)

Eksempelet illustrerer et fenomen som, etter det jeg kjenner til, ikke tidligere er beskrevet i tempus-litteraturen om indoeuropeiske språk, nemlig presensformen «ikke går». Men la oss begynne med det kjente: Den første tempusformen i setningen «Korrekt var 33.gxf6 ...» vil jeg analysere som en klassisk anaforisk fortidsform (Partee 1973). Kommentatoren Einar Gausel refererer tilbake til forrige trekk, altså stillingen *før* trekk nummer 33, da dronningen slo ut en brikke på feltet a6 (33.Dxa6). I denne stillingen (*før* 33.Dxa6) var det ifølge sjakkspaltisten korrekt å spille en annen variant, nemlig 33.gxf6 osv. Det er ingenting oppsiktsvekkende ved denne tempusbruken.

Det som derimot krever en forklaring, er bruken av presens senere i den samme kommentaren: «Merk deg at 36.Kd2? (= kongetrekket til d2 er et svakt trekk) ikke *går* på grunn av 36...Ld8 osv.».

Man kunne kanskje tro at presensformen «ikke går» i (1) er et stilistisk innfall eller en tilfeldighet på et eller annet nivå. Men jeg vil argumentere for at valget

[1] Faarlund et al. (1997, s. 596) bruker også betegnelsen «dramatisk presens» som ifølge forfatterne kan være et stilistisk virkemiddel i sportsreportasjer. Presens er regnet som en umarkert tempusform i Norsk referansegrammatikk fordi den kan referere til faktiske forhold i både fortid, nåtid og framtid. Men det nye aspektet i min artikkel er altså den modale, kontrafaktiske tolkningen.

[2] Konvensjoner som ikke er relevante for den språklige tematikken, inkluderer: K = konge; D = dronning; T = tårn; L = løper; S = springer; 0–0 = (kort) rokade; x = slag; ? = svakt trekk; ?? = stor tabbe («bukke»); != godt trekk; !! = genialt trekk; † = sjakk. Det som derimot er høyst relevant, er konvensjonene knyttet til trekknummerering samt halvfet og vanlig skrift, som omtales straks i seksjon 2.

av presens er klart å foretrekke i denne konteksten, i denne sjangeren. Alternativene lyder ganske tvilsomme for mitt indre sjakkøre:

- (1') [i samme kontekst som (1)]
 (??) Merk deg at 36.Kd2? ikke *gikk/ hadde gått /ville ha gått* på grunn av 36...Ld8 osv.

Det er denne spesielle preferansen for presensformen blant norske sjakkspalter jeg vil drøfte i dette korte notatet.

[2] KONVENSJONENE

Det er to konvensjoner som er helt avgjørende for tolkningen av tempus og modus i denne sjangeren. For det første – på det temporale planet – er intervallene på tidslinjen eksplisitt markert og nummerert som en tallrekke. I eksempel (1) kommer trekk nummer 33 for hvit (dronningen slår på a6) før svarts trekk nr. 33 (springeren går til d5), som igjen kommer før hvits trekk nr. 34 (løperen går til a7) osv. Med denne nummereringen vil det aldri være noen uklarheter rundt rekkefølgen for hendelsene i fortellingen, altså sjakktrekkene.³

For det andre – i den modale dimensjonen – er faktiske og kontrafaktiske trekk eksplisitt atskilt gjennom følgende konvensjon: faktiske trekk er markert med halvfet skrift, mens kontrafaktiske trekk er markert med vanlig skrift. Med andre ord ble de tre trekkene **33.Dxa6 Sd5 34.La7** faktisk spilt i det aktuelle partiet fra Sinquefield Cup 2019. Disse trekkene tilhører dermed «vår verden», og halvfet skrift marker faktisk (indikativ) modalitet. Etter hvits 33. trekk har kommentatoren lagt inn en analyse (kalt «variant» i sjakksjargongen). Denne analysen består kun av kontrafaktiske trekk, trekk som ikke ble spilt i partiet, og disse er markert med vanlig skrift. Vanlig skrift er altså en slags kontrafaktisk modalitet (Grønn 2006).

[3] KONKURRANSEASPEKTET

Ferdigspilte sjakkpartier som er gjenstand for gjennomgang i sjakkspalter og sjakktidsskrifter, byr dermed på en unik lingvistisk kontekst, der leseren – uavhengig av verbmorfologi og/eller temporale eller modale hjelpeverb – ikke vil kunne misforstå hendelsenes (sjakktrekkenes) forankring i «tider og verdener» (gitt en semantikk der man opererer med «mulige verdener»). Et sjakkparti inneholder mange hendelser, og sjakknotasjonen og bruken av koordinatsystemet framstår kaotisk og ugjennomtrengelig for uinnvidde lesere, men konvensjonene bidrar like fullt til en fullstendig temporal og modal

[3] En spesialkonvensjon med tre prikker benyttes for å vise at trekket tilhører svart, og ikke hvit, dersom det skulle være tvil om dette; derav 33...Sd5 i eksempel (1) som utvetydig må forstås som svarts 33. trekk.

disambiguering, slik den stereotypiske sjakkspilleren liker «å ha orden i sysakene».

Brettspill av typen dam har den samme nummereringen som i sjakknotasjonen, og jeg forventer derfor at tilsvarende tempusbruk vil potensielt dukke opp i dam-spalter.⁴ Kortspill som bridge har derimot ikke trekknnummerering. Bridgespalten, som jo ofte befinner seg sammen med sjakken og tegneseriene i norske aviser, har derfor ikke nødvendigvis det samme tempussystemet som i sjakkspalten.

Den enkle, men hendige forskjellen på halvfet og ikke-fet skrift (faktiske vs. kontrafaktiske trekk) er nok lite kjent utenfor brettspillmiljøer, men nettopp denne presise avgrensningen åpner for nye, konkurransebaserte språklige former.

I tidligere arbeider har jeg vist hvordan slaviske språk som russisk og bulgarsk har utviklet en spesiell pragmatisk arbeidsfordeling i sjakk-kommentering: indikativ perfektiv fortid brukes om faktiske trekk, mens indikativ (!) imperfektiv fortid brukes om kontrafaktiske hendelser på sjakkbrettet. Det er nærmest utelukkende i omtale av brettspill at indikativ imperfektiv fortid – uten konjunktivpartikkelen ‘by’ – kan brukes i russisk med en kontrafaktisk betydning:

- (2) **21...Lb5** V variante 21...Kh5 22.Sxd6 [...] tsjernye terjali
 ... I varianten ... svart tapte-IMP-PAST
 pesjku bez vsjakoj kompensacii. (russisk; fra Grønn 2013)
 bonde uten noen kompensasjon
 ‘**21...Tb5** I varianten 21...Sh5 22.Lxd6 [...] ville svart ha tapt en bonde
 uten noen kompensasjon.’ (bokstavelig: «tapte svart en bonde»)

Poenget er at den forventede formen perfektiv fortid med konjunktivpartikkelen ‘by’ taper konkurransen til den enklere imperfektive formen uten konjunktivmarkering fordi sjakksjangeren er såpass spesifikk at det ikke vil oppstå noen misforståelser selv om man utelater konjunktivpartikkelen ved kontrafaktiske hendelser. Konvensjonen med ikke-fet skrift gir et utvetydig signal om at konteksten er kontrafaktisk. Dessuten er de vanlige imperfektive betydningene som prosess/progressiv og gjentakelse ikke aktuelle ved sjakktrekk. Dermed blir indikativ imperfektiv fortid en default-form i denne sjangeren.

[4] Norske aviser har ikke dam-spalter, men i Sovjetunionen var det vanlig med sjakk- og damspalter. Tilsvarende konstruksjoner som (2) nedenfor fra russisk sjakksjargong har jeg også observert i russisk damsjargong.

Også i romansk, i for eksempel fransk og italiensk, brukes indikativ imperfektiv fortid ved hypotetiske sjakktrekk:

- (3) **59.Tb2** Il Bianco vinceva forzatamente con 59.Tg8,
 ... De hvite vant-IMP-PAST forsert med ...
 ad esempio: 59...Ta1 60.Ad5†. (italiensk; fra Grønn 2013)
 for eksempel ...
 ‘**59.Tb2** Hvit ville ha vunnet forsert med 59.Tg8, for eksempel 59...Ta1
 60.Ld5†.’ (bokstavelig: «vant med»)

Det er overraskende at man i eksempelet ovenfor ikke bruker kondisjonalisformen som i romansk er standardvalget i kontrafaktiske kontekster. I Grønn (2013) argumenterer jeg imidlertid for at en kontrafaktisk sjakklesning av imperfektiv fortid i romansk – i motsetning til i den pragmatiske konkurransesituasjonen i slavisk – kan være semantisk motivert, da den (anaforiske) imperfektive fortidsformen i romansk ikke er umarkert slik som imperfektivt aspekt i slavisk.

Eksempel (1) ovenfor fra norsk skiller seg uansett fra disse dataene på et par vesentlige punkter. I slavisk og romansk er det kombinasjonen av tempus (fortid) og aspekt (imperfektiv) som skaper den kontrafaktiske tolkningen i fravær av konjunktiv eller kondisjonalis. Det spesielle med det norske eksempelet er for det første presensformen (ikke fortidsformen), og for det andre har norsk ingen morfologisk perfektiv-imperfektiv distinksjon som i slavisk og romansk, slik at tempus alene fungerer her som en kontrafaktisk modalitet.

[4] FENOMENET I TRE NORSKE AVISER

Ideen om å undersøke tempus i norske sjakkspalter oppsto gjennom mine arbeider om verbaspekt i russisk sjakksjargong, men også fordi jeg som forfatter av ca. 1000 daglige sjakkspalter i Aftenposten har utviklet et nært forhold til denne sjangeren. For å unngå problemet med bukken og havresekken har jeg supplert dataene fra Aftenposten med en gjennomgang i Atekst av daglige sjakkspalter i Dagbladet og VG for 2019. Spaltistene i disse to dagsavisene er Norges mest erfarne utøvere i sjangeren, stormester Einar Gausel og stormester Simen Agdestein. De to har begge skrevet nærmere 10 000 sjakkspalter for henholdsvis Dagbladet og VG.

Her er et typisk eksempel der alle faktiske hendelser/trekk refereres til med fortidstempus («valgte, ville, lyktes»), mens den hypotetiske sjakkvarianten er kommentert med presens («hvit holder remis etter ...»):

- (4) Den erfarne stormesteren Rune Djurhuus valgte en lang reise for den svarte springeren (via a7!). Han ville tydelig forvirre sin unge motstander.

Og han lyktes: **87.Kg3??** Hvit holder remis etter: 87.Ke4! Sh6 88.Sxh6! f2 89.Sf5! f1D 90.Sg3†. **87...Sh6! 88.Sh2 f2** Og den svarte springeren tok en ny reise: f7-d6-c4-e5. (Grønn, Aftenposten, 19. januar 2019)

Det mest slående i (4) er bruken av fortidsformen «tok» i den siste kommentaren, en verbform som entydig forteller leseren at denne springermanøveren faktisk ble utført i partiet, i motsetning til presensformen «holder remis» som markerer at varianten som begynner med trekket 87.Ke4!, ikke ble spilt i partiet. Merk at det i den siste setningen om springerens reise med fortidsformen «tok» ikke finnes noen halvfete trekk, men likevel er setningen faktisk. Tempuskonvensjonene er såpass innarbeidet i sjakksjargongen at skiftet mellom presens og fortid alene er nok til å skille mellom det kontrafaktiske og faktiske.

For å forstå bruken av presens i denne sjangeren er det nyttig å kontrastere med bruken av anaforisk fortid, slik som i eksempel (1) ovenfor og i de tre neste eksemplene over samme lest:

- (5) **29.Tf3** 29.Txa6 var jo også utmerket. 29...Sxe4? vil da være uaktuelt (Gausel, Dagbladet, 24. mai 2019)
- (6) **62.Tb3** Passivt forsvar var like håpløst. For eksempel 62.Ke3 Ke5 63.Kd2 Kd4 og hvit kan gi opp med god samvittighet. (Gausel, Dagbladet, 18. november 2019)
- (7) **14.Lh4?** Klart sterkere var 14.Lf4 med poenget 14...g5? 15.Le5 Tg8 16.Dh5. I denne stillingen er det i hvert fall ikke svart som angriper. (Gausel, Dagbladet, 19. november 2019)

Ovenfor har vi tempusskiftene «var–vil»; «var–kan» og «var–er». I for eksempel (6) er det uaktuelt å endre presens til fortid:

- (6') ?? For eksempel 62.Ke3 Ke5 63.Kd2 Kd4 og hvit kunne gi opp med god samvittighet.

Men det er ikke alltid slik, som i (5) og (7), at et isolert, alternativt, kontrafaktisk trekk introduseres med anaforisk fortid:

- (8) **30...Lxb2??** Å nei! Etter for eksempel 30...Te3 er hvit bastet og bundet. (Agdestein, VG, 11. september 2019)

I denne konteksten er presens klart å foretrekke («er hvit bastet og bundet»; ikke «? var hvit bastet og bundet»). Det skyldes at det temporale adjunktet «etter for eksempel 30...Te3» refererer til en kontrafaktisk stilling *etter* svarts 30. trekk, og

ikke den faktiske stillingen før svarts 30. trekk, slik en anaforisk «var» ville ha gjort.

Når tempus peker framover i tid i en kontrafaktisk kontekst brukes gjennomgående presens:

- (9) **25.b6** 25.f3! var nødvendig. [...] **28...e4** 29.Lxe4 Lh3 er bra for svart, og tilsynelatende er 29.Dxe4 La6 også det, men her har faktisk hvit 30.De6! og hvit holder balansen. (Agdestein, VG, 15. mai 2019)

Den avgjørende kontrasten i (9) er mellom den anaforiske fortiden i kommentaren til trekk 25, der «var nødvendig» refererer til stillingen før det faktiske 25.b6, og den senere bruken av presens, der anaforisk fortid er umulig. Dette er nok enklere å se for sjakkspillere enn lingvister. Poenget er nemlig trekknummereringen: I setningen «29.Lxe4 Lh3 er bra for svart» kan ikke fortid benyttes (?? «var bra for svart») fordi hvits trekk nr. 29 kommer *etter* svarts trekk 28...e4. Dermed kan ikke kommentatoren referere anaforisk med fortidstempus til stillingen før svarts 28. trekk. Følgende huskeregel kan benyttes: anaforisk fortid er aktuelt når trekknummeret for det alternative trekket er det samme som det faktiske trekket (25.b6 og 25.f3!), mens kontrafaktisk presens brukes når trekknummeret skifter direkte fra det faktiske trekket til framtidige ikke-realiserte muligheter (28...e4 og 29.Lxe4 Lh3).

[5] HVA DETTE IKKE ER

Sjakk-kommentering er blitt et velkjent fenomen i Norge, der vi har verdensmesteren Magnus Carlsen. For noen år siden skrev VG i en kommentarartikkel at Norge – når oljen tar slutt – kan leve av å kommentere sjakk. Tempusfenomenet beskrevet ovenfor er imidlertid ikke (nødvendigvis) det du hører på sjakk-sendingene til NRK eller TV2.

Jeg har gjennomgått NRKs arkivsendinger fra lynsjakk-VM i 2019, der internasjonal mester Torstein Bae blant annet kommenterer oppgjøret mellom Magnus Carlsen og Jan Nepomnjasjtsjij. Først kommenteres partiet direkte fra studio i Marienlyst mens det spilles i Moskva:

- (10) [Nepomnjasjtsjij] vinner en bonde, men Magnus kommer vel muligens deretter til å vinne tilbake bonden. (Bae, NRK, 30. januar 2019)

Denne presensformen («vinner en bonde») er velkjent og mye beskrevet i tempuslitteraturen, der eksemplene gjerne tas fra direktekommentering av idretter som fotball:

- (11) Haaland vinner ballen, men har vel muligens ingen medspillere å sentre til. (konstruert eksempel)

Eksempelene viser dessuten kommentatorens usikkerhet om utfallet og senere trekk i partiet («vel muligens ...»). Dette er helt forskjellig fra sjakkspaltene der spaltisten kommenterer et parti som allerede er ferdigspilt, og all informasjon om alle relevante hendelser (sjakktrekk) er tilgjengelig. I NRKs sjakkendinger har vi imidlertid en parallell til sjakkspalten, nemlig oppsummeringen og analysen av partiet *etter* at det er ferdigspilt. Her er et utdrag fra Torstein Baes muntlige «etteranalyse» (uttrykk fra sjakksjargongen) av partiet ovenfor:

- (12) Nå må Magnus passe seg. Trusselen er sjakk matt i ett trekk. Hvis han var uforsiktig nå, så ville plutselig spillet være over, men det er han selvfølgelig ikke. Han setter isteden sin lit til en byttehandel av dronningene. Det går han med på, Jan Nepomnjasjtsjij. (Bae, NRK, 30. januar 2019.)

Tempusbruken er her gjennomgående presens, kalt «dramatisk presens» i (Faarlund et al. 1997). Presens brukes dermed av Bae for å referere til faktiske situasjoner i fortid («han setter isteden sin lit til ...»). Én setning er imidlertid kontrafaktisk, og her brukes ikke presens, men den kontrafaktiske fortidskonstruksjonen karakteristisk for germanske (og andre) språk: «Hvis han var uforsiktig nå, så ville plutselig spillet være over».

Den muntlige etteranalysen til Bae oppviser altså den forventede kontrafaktiske konstruksjonen som vi kjenner fra «skolegrammatikken», og ikke den særegne kontrafaktiske presensbruken vi finner i sjakkspaltene. Forklaringen kan være så enkel som at man i muntlig språk ikke kan støtte seg til de to karakteristiske konvensjonene for sjakkspaltene, nemlig eksplisitt markering av tidslinjen (trekknummerering) og et eksplisitt skille mellom faktiske og kontrafaktiske trekk (halv fet vs. vanlig skrift).

I arbeidet med denne artikkelen har jeg gått igjennom hundrevis av sjakkspalter uten å finne et eneste tilfelle av en kontrafaktisk konstruksjon med både et eksplisitt *hvis*-adjunkt i fortid og en hovedsetning i fortid av typen «hvis han var uforsiktig, så ville spillet være over» eller «hvis han hadde vært uforsiktig, så ville spillet (ha) vært over». Dette er desto mer overraskende ettersom sjakkspillere elsker å diskutere alternative, ikke-realiserede muligheter. Samtidig er sjakkspillere rasjonelle og økonomiske og har begrenset spalteplass, slik at vi nøyer oss med presensformen i skriftspråket.

Sjakkspaltesjangeren er altså ganske spesiell, men finner vi en slik uventet presensbruk i andre sjangre eller i andre språk? Paul Kiparsky (1968) diskuterer i en mye sitert artikkel en særegen bruk av presens i eldre indoeuropeiske språk.

Historisk presens, som vi finner i lange passasjer i moderne indoeuropeiske språk, forekommer sjelden i eldre tekster, likevel dukker isolerte presensformer opp etter en innledende fortidsform. Kiparsky gir eksempler både fra norrønt og moderne islandsk (som jo er kjent for sine gamle former):

- (13) Aðils konungr reið eptir þeim ... ok vill drepa þá. (norrønt)
Adils konge red-PRET etter dem ... og vil-PRES drepe dem
'Kong Adils red etter dem ... og ville drepe dem.'
- (14) Báturinn kom inn fyrir oddann á hraðri siglingu,
Båten kom-PRET inn foran odden i skarp seiling
en allt í einu hvolfir honum. (islandsk)
men alt i ett velter-PRES den
'Båten rundet odden i skarp seiling, men brått kullseilte den.'

Kiparsky argumenterer for at denne typen presens ikke er semantisk motivert i motsetning til historisk presens som brukes for å levendegjøre fortellingen. Den eldre indoeuropeiske presens-varianten ovenfor er ifølge Kiparsky en underliggende fortidsform som er syntaktisk styrt av koordineringskonstruksjonen. Slik sett er denne presensformen ulik den vi finner i sjakkspaltene, der presens verken kan sies å være en underliggende fortidsform eller syntaktisk styrt av en fortidsform.⁵

[6] KONTRAFAKTISKE FORMER

Kontrafaktisk presens i sjakkspaltene konkurrerer med velkjente og velbrukte fortidsmarkerte kontrafaktiske konstruksjoner – og vinner som regel. Men av og til finner vi det forventede mønsteret også i sjakkspaltene:

- (15) **25.Td7!** Hvit prioriterer aktivitet framfor materiell. **25.Tc1** ville ha beholdt merbonden, men veien framover er høyst uklar. (Gausel, Dagbladet, 15. nov 2019)

Trekket «25.Tc1» fungerer her som en kontrafaktisk betingelse i fortid («hvis hvit hadde spilt 25.Tc1»). Men pussig nok er det bare når vi *ikke* har et eksplisitt

[5] Som en fagfelle kommenterer, kan man si at den kontrafaktiske presensbruken er styrt av sjakknotasjonen (konvensjonen om ikke-fet skrift ved kontrafaktiske trekk). Dette poenget forsterkes ved at konstruksjonen ikke synes å forekomme med samme regelmessighet i muntlig sjakkspåk, som vi så fra NRK-arkivet. I mitt første arbeid om tempus, aspekt og modus (TAM-kategorier) i russisk sjakkspåk (Grønn 2006), ga jeg en eksplisitt analyse av sjakknotasjonen i syntaks-semantikk-grensenettet. Notasjonelle konvensjoner ble tillagt tolkbare trekk (interpretable features) som kunne sjekke ikke-tolkbare morfologiske trekk (non-interpretable features) ved verbmorfologien. I senere arbeider om russisk sjakkspåk forlot jeg denne formelle syntaktisk-semantiske tilnærmingen til fordel for en mer pragmatisk analyse (Grønn 2008), blant annet fordi sjakktrekk-notasjonen reiser kompliserte ontologiske og konseptuelle spørsmål.

verb i fortid i adjunktet at vi kan få fortidsmorfologi i hovedsetningen (her: «ville ha beholdt»). I siste konjunkt av den kontrafaktiske konstruksjonen benyttes presens av den typen vi drøfter i denne artikkelen. Jeg deler Gausels intuisjon og foretrekker også presens her. I sjakksjargongen føles «men veien framover ville ha vært høyst uklar» som unødvendig tungt.

Her skiller sjakkspaltene seg fra standard norsk, som for eksempel i annen sportskommentering:

- (16) ?? Med klister under skiene ville Klæbo ha beholdt festet i motbakkene, men gliden nedover på siste sløyfe er høyst usikker. (konstruert eksempel)
- (16') OK: ...men gliden nedover på siste sløyfe ville ha vært høyst usikker.

Det samme mønsteret som i (15) ser vi også i neste eksempel:

- (17) **42.e5?** Etter 42.g5 fxg5† 43.Kf5! Le6† 44.Ke5 ville den svarte kongen ha befunnet seg i et mattnett. På 44...Te7 kan hvit til og med spille 45.h6! (Gausel, Dagbladet, 4. september 2019)

Adjunktet «Etter 42.g5 ...» tilsvarende en kontrafaktisk hvis-setning. Hovedsetningen har to lag med fortidsmorfologi («ville ha befunnet seg»), men i senere forgreninger av den kontrafaktiske konteksten går spaltisten over til presens: «På 44...Te7 kan hvit ...». Igjen virker det riktig å gå over til presens da alternativene enten er forvirrende (?? «På 44...Te7 kunne hvit») eller unødvendig tunge (? «På 44...Te7 ville hvit ha kunnet»).

Senere i samme spalte som utdrag (17), i samme type kontekst, velger Gausel for øvrig en kontrafaktisk presens også direkte etter det temporale adjunktet.

- (18) **62.Kf6?** Etter 62.Lf6 Td5† 63.Kh6 Th5† 64.Kg7 er svart dømt til å tape minst en løper.

Alternativet her er altså «ville svart (ha) vært dømt til ...», men som jeg har vist i dettet notatet, foretrekker sjakkspaltistene som regel den enkle presensformen.

[7] HENGEPARTI

I gamledager kunne spillerne avbryte partiet, ta seg en matbit og analysere videre på stillingen i ro og mak før partiet ble gjenopptatt. Jeg benytter hermed anledningen til «å ta hengeparti».

Den overraskende kontrafaktiske presensbruken i sjakksjargongen kan

neppe forklares semantisk (som en inherent betydningskomponent ved presens) eller syntaktisk (i tradisjonell forstand, men se fotnote 5). Sjakkspaltens presens synes å være et sjangerspesifikt, pragmatisk fenomen – godt hjulpet av typografiske konvensjoner. Kanskje kan disse dataene sees på som et argument for å betrakte presens som en slags umarkert nullform. Kanskje er det konkurransen med andre tempusformer som spiller inn: Skiftet mellom anaforisk fortid og kontrafaktisk presens går igjen i eksemplene ovenfor, og i konkurransen med de vanlige, men tunge kontrafaktiske konstruksjonene («ville ha spilt» osv.) kan en kontrafaktisk presens («spiller») sies å være mer økonomisk i uttrykket. En interessant observasjon er at eksplisitt kontrafaktisk markering i hovedsetningen («ville ha vunnet») ikke forekommer i sjakkspaltene sammen med et eksplisitt kontrafaktisk *hvis*-adjunkt («hvis hvit hadde spilt ...»).

Den første norske sjakkspalten kom på trykk i Aftenposten i januar 1887. Etter mine beregninger er det skrevet ca. 100 000 sjakkspalter på norsk, og de fleste av disse kan i dag leses elektronisk gjennom Atekst og andre kilder. Jeg ser fram til å dykke ned i disse spaltene før jeg eventuelt kommer med mitt neste trekk om tempus i norske sjakkspalter. Utfordringen er at innholdet er så interessant at man glemmer å registrere tempusformene. Slik har jeg det når jeg selv skriver sjakkspalter – jeg aner ikke hvilke tempusformer jeg bruker. Det er først nå i «etteranalysene», som vi sier på sjakkspråket, at jeg registrerer at jeg holder meg til en kontrafaktisk presens.

TAKK

Takk til Dag Haug som gjorde meg oppmerksom på referansen til Kiparsky. Videre takker jeg Sverre Stausland Johnsen for hjelp med gjengivelsen av eksemplene til Kiparsky. Redaktør Øystein A. Vangsnes og en anonym fagfelle fortjener dessuten en stor takk for svært nyttige kommentarer til artikkelen.

Til sist en personlig takk til Janne.

Janne var befriende ærlig og inspirerte og provoserte meg til å være ærlig tilbake. Hun var de første årene, etter at ideen fra Dag Haug og meg selv så dagens lys i 2009, den eneste i miljøet som stilte kritiske spørsmål til eksistensberettigelsen av *Oslo Studies in Language*. Jeg tok til motmæle. Etter litt diskusjon lo hun høyt, og vi ble «enige om å være uenige». Selv om skepsisen hennes føltes noe provoserende, var hennes genuine interesse for prosjektet oppløftende i seg selv. Det vanlige var jo at ulike tiltak for å løfte lingvistikkmiljøet på UiO ble møtt med taushet.

Men så snudde hun raskt og tok overraskende initiativ til et eget OSLa-prosjekt. I 2011 redigerte hun *Language Variation Infrastructure. Papers on selected projects Vol 3 No 2*. Alltid godt hjulpet av Kristin Hagen, fulgte flere OSLa-

utgivelser med Janne som redaktør: *Multilingual Ethiopia: Linguistic Challenges and Capacity Building Efforts Vol 8 No 1 (2016)* og *Academic Language in a Nordic Setting – Linguistic and Educational Perspectives Vol 9 No 3 (2017)*.

Etter 10 år med OSLa var det jeg som hadde gått lei. Hadde det ikke vært for Jannes engasjement og entusiasme, hadde jeg lagt ned OSLa i 2019. Men Janne boblet over av nye ideer og redigerte blant annet et festskrift for Ruth Vatvedt Fjeld, som var klar til utgivelse da hun ble syk i mai 2020. Janne fortalte meg også om andre prosjekter som kunne være aktuelle for OSLa.

Slik ble Janne min fremste støttespiller på ILN, i tråd med grunntanken bak OSLa, nemlig å skape en felles plattform for lingvister på alle institutter ved UiO. Det var derfor en selvfølge at jeg som hovedredaktør for OSLa var spesielt positiv til dette festskriftet (minneskriftet) til ære for Janne. I Jannes ånd lever OSLa videre.

Takk for alt du har betydd for lingvistikkmiljøet på UiO – og for at du alltid har rensket luften med klar tale. Det er en ære å bidra til denne utgivelsen med en artikkel som fanger essensen i vårt vennskap, våre likheter og forskjeller: Jeg er sjakkspiller, og du var bridgespiller.

[8] PRIMÆRKILDER

Agdestein, Simen. *VGs sjakkspalte*. 15/5, 11/9 2019.

Bae, Torstein. *NRKs sjakksending*. 30/1 2019.

Gausel, Einar. *Dagbladets sjakkspalte*. 24/5, 3/9, 4/9, 15/11, 18/11, 19/11 2019.

Grønn, Atle. *Aftenpostens sjakkspalte*. 19/1 2019.

BIBLIOGRAFI

Faarlund, Jan Terje, Svein Lie & Kjell Ivar Vannebo. 1997. *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

Grønn, Atle. 2006. Irrealis and Sequence of TAM. I Paul J.E. Dekker (red.), *Proceedings of Concord Phenomena and the Syntax-Semantics Interface*, 21–26. Malaga: ESSLI

Grønn, Atle. 2008. An Amazing Come-Back: A Counterfactual Imperfective in Russian. *Scando-Slavica* 54: 5–31.

Grønn, Atle. 2013. Aspect and tense in counterfactual main clauses: Fake or real? I Folke Josephson & Ingmar Söhrman (red.), *Diachronic and Typological Perspectives on Verbs* [SLCS 134], 133–158. Amsterdam: John Benjamins.

Kiparsky, Paul. 1968. Tense and Mood in Indo-European Syntax. *Foundations of Language*, 4(1): 30–57.

Partee, Barbara. 1973. Some Structural Analogies between Tenses and Pronouns in English. *The Journal of Philosophy* 70(18): 601–609.

SUMMARY

This paper analyses tense marking in Norwegian chess columns, a specific genre that reports mainly two kinds of events: actual chess moves played in the game under discussion vs. counterfactual, alternative chess moves discussed by the chess pundit. This narrow context is ideally suited for pragmatic competition. It is shown that Norwegian chess writers typically use the unmarked indicative present tense in reference to counterfactual chess moves. The present tense form contrasts with the marked past tense used for actual and anaphoric reference. From a production perspective the simple unmarked present is preferred over morpho-syntactically heavy competitors (composite tenses and modals) with explicit marking of counterfactuality.

KONTAKT

Atle Grønn

Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk
Universitetet i Oslo.

atle.gronn@ilos.uio.no

